

МИКОЛА ГАВРИЛОВИЧ ДМИТРЕНКО

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОЩАДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Світовий досвід вказує, що одним із головних чинників, який визначає рівень розвитку ринкових відносин в країні та її конкурентну позицію, а також забезпечує економічну безпеку, є рівень інституціонального регулювання економічних процесів у державі. В Україні створилось деструктивне інституціональне середовище, яке призводить до низьких показників соціально-економічного розвитку, існування соціальної нерівності, корупції, в тому числі, у фінансово-кредитній сфері. Усуненню цих недоліків сприятиме розвиток сучасних інститутів регулювання грошово-кредитної та ощадної діяльності.

Застосування різноманітних інструментів державного регулювання банківської діяльності активно досліджується світовою економічною наукою. Даній проблематиці присвячено чимало праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, а саме роботи Кейнса Дж. М., Ерроу К., Тінбергена Я., Шамхалова Ф.І., Михасюка І.Р., Пікулькіна В.А. та інших видатних вчених. У наукових колах України дослідженням окремих питань державного регулювання ощадної діяльності в банківських установах присвячені праці вітчизняних економістів: Беседіна В.Ф., Василика О.Д., Гальчинського А.С., Гейця В.М., Грушка В.І., Даниленка А.І., Задорожнього В.П., Костіної Н.І., Кочеткова В.М., Мельника А.Ф., Мороза А.М., Савлука М.І., Федосова В.М. та інших.

Микола Гаврилович Дмитренко – кандидат економічних наук, професор, директор Черкаського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ); e-mail: kvion@ukr.net

Разом із тим в існуючих наукових розробках виділяються ті чи інші аспекти державного регулювання банківської діяльності, але повністю відсутнє комплексне відображення застосування інституційних методів регулювання ощадної справи. За мету в даній роботі поставлено визначити основні перспективні напрямів та інструменти інституційного регулювання ощадної справи на основі комплексного аналізу тенденцій ощадної поведінки населення України.

Ощадна діяльність населення являє собою складний економічний процес нагромадження частини грошових доходів населення, що не використовується на споживання, сплату податків, неподаткових платежів та призначена для забезпечення потреб у майбутньому. Можна відмітити, що заощадження найповнішим чином характеризують остаточний результат функціонування всієї фінансової системи в державі.

Виходячи з того, що заощадження населення являть собою різницю між доходами за певний період часу та витратами за той же період часу, доходи населення є основним формоутворюючим фактором обсягу заощаджень. Кошти з метою заощадження можуть бути відраховані від заробітної плати, доходів від власності та підприємницької діяльності або соціальної допомоги. Хоча очевидно, що з останнього джерела доходів населення формується найменша частка заощаджень.

Сукупні доходи населення України протягом 2002-2009 рр. збільшилися майже в п'ять разів і становили в 2009 році 897 669 млн. грн.¹ Динаміка доходів, витрат та заощаджень населення представлена на рисунку 1.

Заощадження населення в 2009 році становили 82 466 млн. грн або 9,19 % від сукупних доходів. Слід відзначити, що частка заощаджень в сукупних доходах домогосподарств суттєво збільшилася у порівнянні з попереднім, 2008 роком, коли вона становила лише 6,15%.

---

¹ Депозити домашніх господарств у розрізі валют // Національний банк України
// www.bank.gov.ua

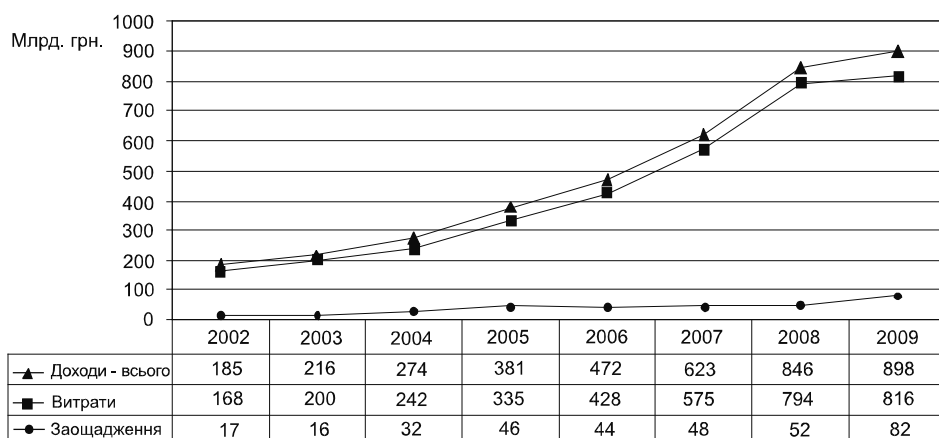

Рис. 1. Динаміка доходів, витрат та заощаджень населення України за 2002-2009 рр.*

*Джерело: побудовано автором за даними Державного комітету статистики України.

Аналіз динаміки доходів, витрат та заощаджень населення України у 2002-2009 роках дає змогу зробити висновок, що із збільшенням доходів населення, головним чином, зростають витрати, а не заощадження. Тому можна стверджувати, що добробут населення все ще знаходиться дуже на низькому рівні, отримані грошові доходи не дозволяють здійснювати значні заощадження, майже всі кошти витрачаються на поточне споживання.

Основу загального обсягу заощаджень населення в організованій формі зберігання становлять банківські депозити. Саме кошти населення на банківських рахунках являють собою основний об'єкт державного регулювання ощадної діяльності. Загальний обсяг депозитних коштів в банківській системі України на протязі 2005-2010 років неухильно зростає², навіть не зважаючи на кризові явища в економіці країни у 2008-2009 роках (рис. 2).

² Доходи та витрати населення України // Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua

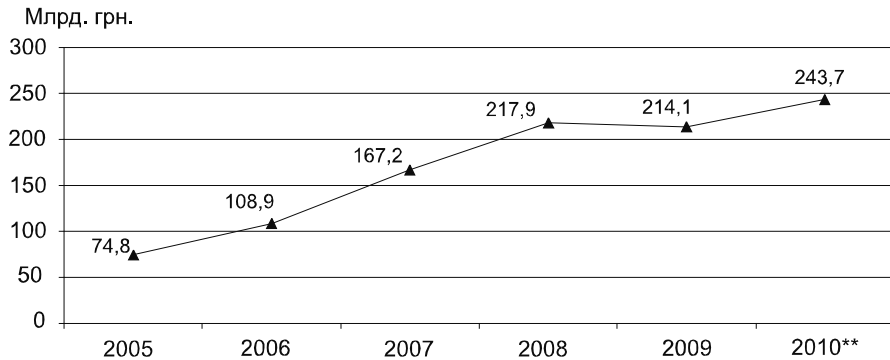

Рис. 2. Динаміка депозитів (залишків коштів на кінець періоду) домашніх господарств України за 2005-2010 рр.*

*Джерело: побудовано автором за даними Національного банку України.

**станом на 30 червня 2010 року

Крім обсягу доходів населення, на рівень заощаджень мають вплив інші фактори. Важливими чинниками збільшення чи зменшення обсягів заощаджень є рівень зайнятості та рівень безробіття населення. В умовах зниження рівня зайнятості населення та зростання рівня безробіття у громадян зникає можливість заощаджувати кошти, оскільки всі отримані раніше доходи витрачаються на щоденне споживання. Рівень заощаджень населення у структурі розподілу отриманих доходів обернено пропорційний рівню безробіття в регіоні. Більше того, у період економічного занепаду багато людей витрачають свої заощаджені кошти, створені за часів стабільного заробітку.

В трансформаційних умовах господарювання на прийняття населенням рішень щодо формування заощаджень досить вагомий вплив має державна фінансова політика, зокрема, монетарна, бюджетна та податкова. Так, розмір заощаджень населення певним чином залежить від відсоткової банківської ставки на депозитні рахунки. Населення зацікавлене тримати заощадження на рахунках у банках тоді, коли відсоткові ставки на них є вищими за темпи інфляції. При їх падінні нижче за темпи інфляції громадяни віддають перевагу витраті грошей на придбання товарів та послуг, на купівлю стабільної іноземної валюти тощо.

Активізації процесу заощадження населенням сприяє нейтральна та стабільна бюджетна політика, зокрема, політика бездефіцитного бюджету. На розмір заощаджень населення також має вплив механізм

стягнення податків, які пов'язані із доходами населення. Мова йде про податкові пільги та стимули, наприклад, звільнення від оподаткування особистих пенсійних рахунків, пільгове оподаткування інвестицій у капітал господарських товариств тощо. Так, наприклад, з 1.01.2004 року введено в дію новий закон України „Про податок з доходів фізичних осіб”, одним із наслідків впровадження якого стало збільшення обсягу заощаджень населення майже в два рази у 2004 році: з 16 млрд. грн. до 32 млрд. грн.³

На процес заощадження суттєво впливає і стабільність політичної ситуації в державі. За нестабільної ситуації громадяни вкладають кошти в іноземні валюти або цінності, вивозять грошові нагромадження нелегально в інші країни, остерігаючись не лише їх знецінення, а й конфіскації. Навпаки, в умовах політичної стабільності населення завжди активніше вкладає свої заощадження у кредитно-фінансові установи у національній валюті. Для ефективного функціонування фінансово-кредитного сегменту економіки обов'язковим є певний набір інститутів, адже грошово-фінансові механізми не можуть працювати ефективно в неадекватному інституційному середовищі. Кількісний і якісний аналіз реформ свідчить про те, що ті країни з ринковою економікою, які створили економічну і політичну стабільність, забезпечили розвиток відповідних демократичних інститутів і найповніше врахували свої національні, історичні, географічні особливості досягли відчутних результатів.

Аналіз досвіду провідних економічно розвинених країн свідчить, що головною стратегічною метою державного регулювання ощадної діяльності є підтримка стабільного розвитку ощадної справи як установами банківського сектору, так і небанківськими кредитно-фінансовими організаціями. Концептуальна ієрархічна схема цілей та інструментів інституціонального регулювання ощадної справи подана на рис. 1.

Основними тактичними цілями державної політики щодо ощадної системи має бути:

– запобігання системному ризику, коли банкрутство одного або кількох інститутів може призвести до кризи усієї ощадної системи в країні.

---

³ Депозити домашніх господарств у розрізі валют // Національний банк України // www.bank.gov.ua

– запобігання індивідуальному ризику, тобто захист вкладників, інвесторів, акціонерів та інших учасників ощадного процесу проти надмірного ризику збитків, що виникають як наслідок банкрутства, зловживань та інших видів правопорушень з боку постачальників ощадних послуг.

– стимулювання ефективності ощадної діяльності в кредитно-фінансових установах, тобто забезпечення безперервного, оперативного та прибуткового функціонування банківських та небанківських установ шляхом підтримки раціональних масштабів конкуренції на ринку ощадних послуг.

– забезпечення дотримання банками та небанківськими фінансово-кредитними установами вимог чинного законодавства України, нормативних актів НБУ та інших держорганів, що регулюють ощадну справу.

Інструментарій інституціонального регулювання ощадної справи, як показано на рисунку, складається з двох іманентних рівнозначних елементів: заходів держави як монополіста на фінансовому ринку та заходів держави як рівноправного учасника цього ринку. Крім того, систему таких інструментів необхідно розглядати в залежності від того, в розпорядженні яких державних органів вони знаходяться (НБУ або інших державних органів). Ці інструменти можуть застосовуватися державою одночасно, хоча є інструменти, які діють постійно (превентивні заходи НБУ та примусові інструменти інших державних органів влади), або ж які застосовуються час від часу (інструменти держави як рівноправного агента ринку).

Впливом інструментом інституціонального регулювання в умовах України є страхування вкладів, який несе в собі не тільки позитивні, але й негативні риси (втрата зацікавленості інвесторів контролювати процеси, що відбуваються на ринку ощадних послуг та підвищена схильність банківських установ до проведення ризикованої політики). В Україні завдання страхування ощадних вкладів у фінансово-кредитних установах покладене на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, який почав свою діяльність у 1999 р. Основним контроверсійним елементом системи гарантування вкладів в Україні є розмір відшкодування, що виплачується вкладникові у випадку банкрутства фінансово-кредитної установи, яка залучила депозит.

Необхідно пам'ятати, що завищена сума компенсації підвищує, так званий, моральний ризик, коли вкладника цікавить лише запропонований за депозитом процент, а не надійність банку. Щоб збільшити

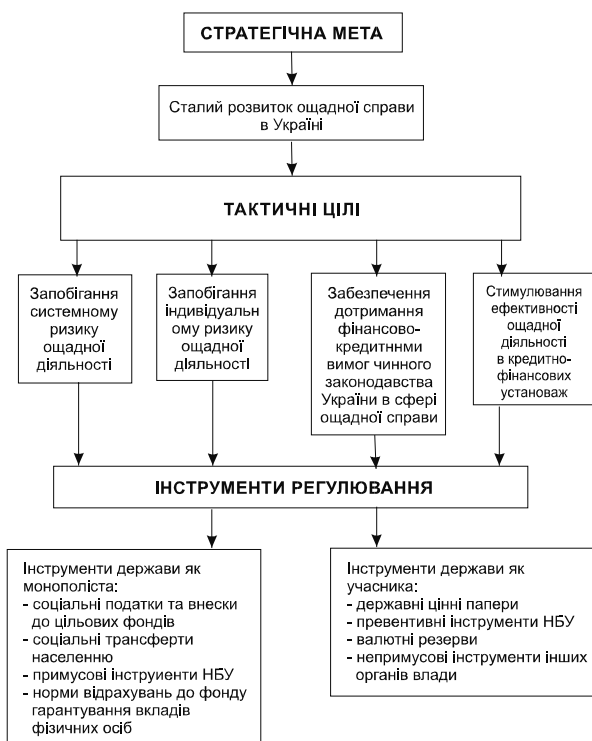

Рис. 3. Цілі та інструменти інституціонального регулювання ощадної діяльності*

*Джерело: розроблено автором.

відповідальність клієнтів банку, експерти навіть пропонують відшкодувати не 100%, а, наприклад, 90% вкладу. Решта 10% є своєрідною франшизою, яка вимагатиме від вкладника відповідально ставитись до вибору банку⁴. Протягом свого функціонування Фонд гарантування вкладів фізичних осіб постійно збільшував гарантовану суму, орієнтуючись при цьому на середній розмір вкладу в банківській системі України. Хоча це не відповідає рекомендаціям МВФ та ЄС, за якими розмір відшкодувань слід встановлювати на рівні одно- або двократного розміру ВВП на душу населення. Світова практика показує, що ця норма коливається від 0,1 в Македонії до

⁴ С. Волосович, В. Тринчук, *Особливості й тенденції розвитку національної системи страхування банківських вкладів в умовах євроінтеграції* // Вісник НБУ – 2007 – № 8. – С. 28-34.

14,5 у Чаді з середнім значенням 3,0 у світі⁵. Ситуація суттєво змінилася у жовтні 2008 року, коли мало не щоденно надходили повідомлення, що уряд тієї чи іншої країни збільшив розмір гарантованого відшкодування. До такої практики вдалися, зокрема, у США, Іспанії, Ірландії, Швеції, Болгарії, Румунії, Австрії та інших державах. Такою була перша реакція керівництва держав на масове вилучення депозитів. Вона мала на меті заспокоїти вкладників та змусити їх залишити кошти у банківських установах. Україна не залишилася осторонь від таких процесів. Лише за першу половину жовтня 2008 року фізичні особи забрали зі своїх вкладів 6 млрд. грн., що становило близько 4% від загального обсягу строкових депозитів населення у вітчизняних банках⁶. Після цього гарантована сума була збільшена до 150 тис. грн. Гострою проблемою інституціонального регулювання ощадної діяльності в Україні є формування ресурсів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, адже станом на 1 травня 2010 р. його активи склали лише 2,792 млрд. грн. (приблизно 1,2% від суми банківських вкладів фізичних осіб)⁷. При цьому спостерігається загрозлива негативна тенденція скорочення активів Фонду: у квітні 2010 року вони скоротилися на 27,35%, попри те, що кількість банків-учасників залишається майже незмінною – 169 банків⁸. Слід зауважити, що до вищого органу управління Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (адміністративної ради) входять дві особи, які делегуються Кабінетом Міністрів України, дві – НБУ, та одна – асоціацією банків⁹. Тому можна зробити висновок, що до банкрутства банку можуть призвести не лише його поганий менеджмент, але й несприятлива ситуація в державі, викликана політикою уряду чи НБУ. Суттєвим джерелом поповнення коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб могло б стати щорічне відрахування частини прибутку НБУ. Керівництво центрального банку України навіть запропонувало конкретну суму в розмірі 20%. Решта 80% рівними

---

⁵ І. К и ч к о, Н. Ш а р к а д і, *Захист депозитів населення* // Фінанси України 2006 № 2. – С. 122-127.

⁶ Т. Г е р а с и м о в а, *Как «разморозить» свой депозит* // Дело 2008 № 192. – С. 10-11.

⁷ Д. Г р и н ь к о в, *Вкладчивые манеры* // Бизнес 2010 № 41. – С. 52-56.

⁸ Перелік учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб // Фонду гарантування вкладів фізичних осіб // www.fg.org.ua

⁹ Закон України „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” № 2740 ІІІ від 20 вересня 2001 року // www.rada.gov.ua

частинами мала розподілятися між НБУ і державним бюджетом. Вперше такі пропозиції з'явилися ще у 2002 році, але так й не знайшли законодавчого втілення. Наразі акумульовані Фондом гарантування вкладів фізичних осіб кошти переважно розміщуються на депозитах в НБУ та частково спрямовуються в державні цінні папери. Зрозуміло, що необхідно розширювати способи їх інвестування, що буде додатковим джерелом формування ресурсів Фонду. Але це мають бути високонадійні та короткострокові фінансові інструменти, які характеризуються високим рівнем ліквідності. З інституційної точки зору, потребує удосконалення й сам Закон України „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб”. Зокрема, ним передбачено, що Фонд гарантує кожному вкладнику (фізичній особі) банку-учасника відшкодування коштів за його вкладами в національній та іноземних валютах, розміщеними на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку на іменних рахунках чи залученими таким банком у формі випуску іменних ощадних (депозитних) сертифікатів, включаючи відсотки, але не більше встановленої адміністративною радою Фонду гарантованої суми¹⁰. Але Положенням НБУ «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» дано таке визначення: „вклад (депозит) – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору”¹¹. Як бачимо, банки приймають від фізичних осіб вклади в банківських металах, але Фондом гарантування вкладів фізичних осіб вони не гарантуються. При цьому банківські метали стають дедалі популярнішими інструментами інвестування серед фізичних осіб, а вклади у золото чи срібло активно рекламуються вітчизняними банками. З іншої сторони, вітчизняним законодавством не передбачено проце-

---

¹⁰ Закон України „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” № 2740 ІІІ від 20 вересня 2001 року // www.rada.gov.ua

¹¹ Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» № 516 від 3 грудня 2003 р. // www.rada.gov.ua

дури повернення коштів, сплачених до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб банками-учасниками та тимчасовими учасниками, у випадку, коли банк повністю розрахується зі своїми вкладниками і перестане виконувати операції щодо залучення депозитів фізичних осіб. Крім того, передбачено, що кошти, які залишилися після ліквідації Фонду, перераховуються до державного бюджету. Таким чином, банки залишаються без своїх коштів, якщо держава вирішить змінити систему гарантування вкладів. Концептуальним недоліком інституційного регулювання ощадної діяльності в Україні є й те, що в державі не існує жодного механізму страхування депозитів суб'єктів господарювання. Адже Фонд гарантування вкладів фізичних осіб покриває тільки вклади фізичних осіб (крім того, лише їх непідприємницьку частину). Водночас держава зобов'язує юридичним особам здійснювати всі свої розрахунки через банки, які здебільшого не є державними. Але, якщо держава адміністративно зобов'язує юридичних осіб тримати їхню власність у банках, то відповідно вона має так само адміністративно гарантувати їхнє збереження і негайну доступність. Таким чином, для подальшого динамічного розвитку ощадної діяльності в Україні грошово-кредитна політика держави повинна бути, в першу чергу, спрямована на створення умов для проведення інституційної реформи з метою формування ефективної інституційної системи регулювання ощадної справи. Адже світова фінансова криза показала, що сучасна система регулювання ощадних процесів в будь-якій державі не може бути статичною. Вона повинна постійно розвиватися, вдосконалюватися і відповідати на будь-які виклики, що з'являються у сучасному економічному просторі. Подібні перетворення можуть мати як комплексний позитивний вплив на загальний рівень розвитку ощадної справи, так і стабілізуючи впливати на індикатори окремих складових загального соціально-економічного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

- В о л о с о в и ч С., Т р и н ч у к В.: Особливості й тенденції розвитку національної системи страхування банківських вкладів в умовах євроінтеграції // Вісник НБУ 2007 № 8. – С. 28-34.
- Г е р а с и м о в а Т.: Как «разморозить» свой депозит // Дело 2008 № 192. – С. 10-11.
- Г р и н ь к о в Д.: Вкладчивые манеры // Бизнес 2010 № 41. – С. 52-56.

- Депозити домашніх господарств у розрізі валют // Національний банк України // www.bank.gov.ua
- Доходи та витрати населення України // Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua
- Закон України „Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” № 274 ІІ від 20 вересня 2001 року // www.rada.gov.ua
- К и ч к о І., Ш а р к а д і Н.: Захист депозитів населення // Фінанси України 2006 № 2. – С. 122–127.
- Перелік учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб // Фонду гарантування вкладів фізичних осіб // www.fg.org.ua
- Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» № 516 від 3 грудня 2003 р. // www.rada.gov.ua

Ключові слова: Ощадна справа, заощадження населення, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, інституціональне регулювання.

INSTITUTIONAL ADJUSTING OF SAVING BUSINESS IN UKRAINE

S u m m a r y

In the article the complex analysis of modern tendencies of saving behavior of population of Ukraine is conducted taking into account the basic factors of forming of economies in the organized forms of storage, what further perspective directions of the institutional adjusting of saving business are certain on the basis of. Reasonably, that the ponderable instrument of the institutional adjusting of saving activity is a mechanism of insurance of holding in financial establishments, which in Ukraine will be realized through Fund of guaranteeing of holding of physical persons.

Key words: economy of population, Fund guaranteeing of holding of physical persons, institutional adjusting.

INSTYTUCJONALNA REGULACJA OSZCZĘDNOŚCI NA UKRAINIE

S t r e s z c z e n i e

W artykule przeprowadzono kompleksową analizę współczesnych tendencji oszczędnościowego zachowania ludności Ukrainy, z uwzględnieniem głównych czynników kształtowania oszczędności w zorganizowanych formach przechowywania. Na tej podstawie określono późniejsze kierunki instytucjonalnej regulacji oszczędności. Uzasadniono, że istotnym instrumentem instytucjonalnej regulacji oszczędnościowej działalności jest mechanizm ubezpieczenia wkładów w kredytowo-finansowych instytucjach, który na Ukrainie zrealizuje się przez Fundusz gwarantowania wkładów osób fizycznych.

Słowa kluczowe: oszczędzanie ludności, Fundusz gwarantowania wkładów osób fizycznych, regulacja instytucjonalna.